

Hommage à Adam Smith

Rok 2023 je, okrem iného, aj rokom okrúhlych výročí významných ekonómov. Pred dvoma storočiami (1823) zomrel David Ricardo, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov klasickej ekonómie a štyri storočia dozadu (1623) sa narodil sir William Petty, dôležitý predchodca klasickej ekonómie a jeden z inšpirátorov diela jej zakladateľa Adama Smitha, od narodenia ktorého uplynie tento rok tristo rokov. Práve jemu chceme venovať tento skromný príspevok.

Život

Životopisci nevedia presne určiť deň narodenia Adama Smitha, ale je isté, že bol pokrstený 5. júna 1723 v mestečku Kirkcaldy neďaleko škótskeho Edinburgu. Jeho otec, ktorý zomrel asi mesiac pred jeho narodením, bol inšpektorom colnej správy. Malý Adam zostal v opatere mladej matky (23), ktorá sa o neho láskyplne starala, a s ktorou žil v zhode vyše šesťdesiat rokov.

Základné vzdelanie získal v meštianskej škole vo svojom rodisku. Prejavil sa ako náruživý čitateľ s mimoriadnou pamäťou. Fyzicky bol slabší, ale charakterom veľkorysý a s priateľskou povahou. Už v mladosti sa prejavovali jeho celoživotné vlastnosti – roztržitosť a rozprávanie sa so sebou samým. Ako štrnásťročný začal študovať na univerzite v Glasgowe (1737), najskôr matematiku, geometriu a fyziku, neskôr humanitné vedy (moral sciences) etiku, právo, ekonómiu, ktoré prednášal F. Hutcheson, ktorý ho mimoriadne ovplyvnil a nasmeroval na štúdium ľudskej prirodzenosti v najširšom zmysle, zahŕňajúc hospodárske a politické dejiny ľudstva, literatúry, filozofie a i.

V roku 1740 získal štipendium na Balliol College v Oxforde, kde študoval klasické a moderné jazyky a krásnu literatúru. Po siedmich rokoch v Oxforde sa vrátil k matke do Kirkcaldy, kde sa, popri individuálnom štúdiu, dva roky usiloval o miesto na univerzite v Edinburgu. Tu mu najskôr povolili usporiadať trojročný cyklus prednášok o rétorike, krásnej literatúre a občianskom práve, ktoré však neboli súčasťou univerzitných kurzov. Napriek tomu ich navštevovali nielen študenti práva či geológie, ale aj významní predstavitelia mesta, ktorí ich pokladali za excelentné.

V roku 1751 získal miesto profesora logiky a v roku 1752 aj profesora morálnej filozofie na Glasgowskej univerzite. Stal sa výborným a zanietým prednášateľom, priťahujúcim poslucháčov z celej Británie i zo zahraničia. Zastával viaceré funkcie na univerzite a zoznámil

sa s dôležitým a kritickým mysliteľom, ktorý sa neskôr stal jeho priateľom, Davidom Humom. V roku 1759 vydal dielo Teória mravných citov (The Theory of Moral Sentiments), ktoré malo úspech a veľkú odozvu u širšej verejnosti doma i na kontinente.

Po vydaní tohto diela sa A. Smith začal, najmä pod vplyvom Huma, orientovať na otázky týkajúce sa povahy a príčin bohatstva. Glasgow bol významným obchodným centrom a umožňoval mu aktívny styk s obchodníkmi, bankármi, podnikateľmi i predstaviteľmi štátnych inštitúcií presadzujúcimi merkantilistickú hospodársku politiku, proti ktorej začal kriticky vystupovať. Tieto aktivity zvyšovali jeho pedagogickú i spoločenskú reputáciu.

Rastúca úspešnosť jeho pôsobenia sa v roku 1764 prejavila v ponuke miesta tútora a sprievodcu mladého šľachtica na jeho cestách po kontinente za sumu niekoľkonásobne prevyšujúcu jeho dovtedajšie akademické príjmy. Ponuku prijal a strávil takmer tri roky na cestách. Najskôr asi tri mesiace v Paríži, poldruha roka v Toulouse, pár týždňov v Ženeve a opäť v Paríži, kde získal v spoločenských kruhoch značnú popularitu. Tieto cesty a stretnutia s najvplyvnejšími ľuďmi doby (osvietenstva a fyziokratizmu) – Voltaire, Quesnay, Mirabeau, Turgot, Diderot a i. – zásadne prispeli k príprave a hĺbke jeho hlavného diela. Keď brat mladého vojvodu v roku 1766 v Paríži zomrel, cesta po kontinente sa nečakane skončila. Smith sa vrátil do Kirkcaldy a nasledujúcich desať rokov, finančne zabezpečený, pracoval na novej knihe. Občas cestoval do Londýna, kde boli jeho partnermi v diskusiách napr. E. Burke či E. Gibbon.

V marci 1776 konečne vyšlo jeho dielo O podstate a príčinách bohatstva národov (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), ktorého skrátený názov Bohatstvo národov (Wealth of Nations) sa používa dodnes. Je najznámejším a zrejme najcitovanejším dielom v dejinách ekonomického myslenia a všeobecne uznávaným zakladajúcim dielom ekonómie ako vedy. Napriek Humovmu pesimizmu, že kniha sa bude ťažšie predávať, lebo „vyžaduje príliš veľa premýšľania“, bolo prvé vydanie za niekoľko mesiacov vypredané.

Vplyv jeho diela, jeho verejné aktivity a popularita, úspech a vážnosť v spoločnosti viedli k jeho menovaniu do významnej štátnej funkcie colného splnomocnenca pre Škótsko, čo sa niekedy vníma ako paradox vzhľadom na liberálnu podstatu jeho diela. Negatívnejšie skôr možno vnímať skutočnosť, že to obmedzovalo jeho vedeckú činnosť. Hoci rozpracoval dva projekty – dejiny filozofie, literatúry a vedy všeobecne a náčrt dejín štátu a práva – uverejnené boli už len dodatky a opravy k prvým dvom vydaniam Bohatstva národov a rozšírené vydanie Teórie mravných citov.

Posledných dvanásť rokov žil v Edinburgu s matkou a sesternicou, ktorá sa mu starala o domácnosť. Sám sa nikdy neoženil. Smrť postihla jeho priateľa Huma ešte v roku vydania Bohatstva národov, jeho matka zomrela v roku 1784 a sesternica v roku 1788. Týždeň pred

vlastnou smrťou dal spáliť všetky nedokončené rukopisy. Adam Smith zomrel 17. júla 1790, rok po páde Bastily, a pochovaný je na cintoríne v Canongate neďaleko jeho domu v Edinburgu.

Dielo

Adam Smith bol a celý život zostal filozofom v širokom význame slova, ale pre nás je rozhodujúce jeho ekonomické dielo *Bohatstvo národov*, zakladajúce ekonómiu ako vedu. Je pravdou, že myšlienky tohto diela sú zväčša prevzaté od iných autorov, ale Smith ich spracoval do podoby logicky uceleného systému fungovania ekonomiky, v ktorom podal fundovanú odpoveď na otázku, odkiaľ sa berie bohatstvo spoločnosti. Nie je teda plagiátor, ako si niektorí myslia (napr. Rothbard), ale skôr polyhistor nielen vďaka rozsahu jeho vzdelania a akademickej práce, ale aj tým, že zásadné poznatky svojho skúmania vyjadril v jednom obsiahlom diele. Len človek jeho formátu dokázal v tej dobe urobiť z rozptýlených poznatkov takú rozsiahlu „vedu zakladajúcu“ syntézu.

Jeho teoreticko-historický prístup s jednotou historického a logického mu umožnili skúmať pôsobenie ľudskej prirodzenosti ako rozhodujúcej sily empirického diania. Na základe systematického skúmania kapitalizmu teoreticky analyzoval históriu, v ktorej vymedzil štyri štádiá spoločenského vývoja – lovectvo, pastierstvo, roľníctvo a obchod – rozvíjané špirálovito vždy na vyššom kvantitatívnom i kvalitatívnom stupni vývoja. Skúma kapitalizmus ako organický systém, ktorý si vytvára funkčné orgány a je schopný udržiavať rovnováhu aj kvantitatívnu reprodukciu v procese rastu.

Logickým i historickým východiskom skúmania celého diela je deľba práce, ktorej účinnosť sa prejavuje v raste zručnosti, mechanizácie pracovných procesov, v strojoch a vynálezoch uľahčujúcich prácu a úspore času. Práve deľbou práce sa neustále naplňa trvalá snaha každého človeka zlepšiť svoje postavenie, pričom vyjadruje aj jeho tendenciu preferovať dlhodobé ciele pred krátkodobými. Deľba práce závisí od rozsahu trhu, rastu dopytu, ponuky pracovnej sily, rozvoja obchodu a dopravy, ako aj nahromadených kapitálových zásob, pričom platí vzájomná kauzalita. Autor zároveň pripúšťa aj vplyv egoizmu, márnivosti a iných ľudských črt, ale aj „sklonu k spotrebe“ či „sklonu k výmene“, ktorý pokladá za vrozený. Samotná výmena však vyžaduje konkrétne podmienky, pravidlá, za ktorých sa môže uskutočňovať.

Spoločenská deľba práce spája oddelených výrobcov na trhu prostredníctvom výmeny, pričom väčší rozsah trhu zvyšuje efektívnosť využitia zdrojov. Smith teda podporoval vznik národných trhov i slobodného medzinárodného trhu, čo bolo v protiklade s existujúcou merkantilistickou hospodárskou politikou obmedzujúcou medzinárodný obchod.

Rozsiahle obsahové bohatstvo diela možno pre zjednodušenie vymedziť tromi ústrednými témami. Prvou je analýza ekonomického správania ľudí, z ktorej vyplynula myšlienka prirodzeného poriadku, prevzatá najmä od Huma a Quesnayho. Systém prirodzenej slobody vedie k spontánnej harmónii individuálneho a spoločenského záujmu, ktorú reprezentuje neviditeľná ruka trhu.

Ďalšou centrálnou témou je problematika bohatstva, jeho rastu a merania. Národné bohatstvo vyjadril ako súhrn individuálnych bohatstiev, pričom každé je výsledkom sledovania individuálneho záujmu jednotlivca – podnikateľa. Vlastný záujem je, popri deľbe práce, druhou základnou hybnou silou hospodárskeho systému, ktorý vedie človeka prostredníctvom neviditeľnej ruky trhu aby robil to, na čo má najlepšie predpoklady a aby v súťaži s inými ponúkol čo najlepší a najlacnejší produkt, sporil a investoval do zväčšovania svojho bohatstva. Rast individuálnych bohatstiev vedie aj k rastu národného bohatstva. Jeho predpokladom je preto vytvorenie podmienok, v ktorých by každý človek mohol slobodne sledovať vlastný záujem. Ten je najväčšou silou podnecujúcou efektívnosť a akumuláciu kapitálu.

Aby sa vlastný záujem nezvrhol do bezohľadného egoizmu, tomu má brániť predovšetkým konkurencia. Neviditeľná ruka trhu odráža proces konkurencie, v ktorej sa výrobné faktory rozmiestňujú v ekonomickom priestore najefektívnejšie. V reálnej ekonomike však treba obmedziť monopoly podporované merkantilistickou hospodárskou politikou, snažiac sa získať viac na úkor spotrebiteľov.

Bohatstvo národov Smith stotožnil s celkovým produktom, ktorého rast reprezentuje dynamický charakter ekonomiky. Rozlišoval hrubý a čistý produkt, ktorých zdrojom však bola len materiálna výroba – poľnohospodárstvo a priemysel, služby pokladal za neproduktívne. Prekonal tým merkantilistický prístup k ekonomike ako „hry s nulovým súčtom“, teda prebytok produktu neplynie z obchodu na úkor iných, ale je výsledkom deľby práce a výroby v produktívnych odvetviach a umožňuje získať zo vzájomnej výmeny všetkým zúčastneným.

Smith vymedzil aj základnú štruktúru kapitálu, pričom rozlišoval fixný a obežný kapitál. Táto štruktúra kapitálu – tri výrobné faktory: práca, pôda, kapitál a im prislúchajúce dôchodky: mzda, renta, zisk – odrážala aj spoločenskú štruktúru – robotníci, vlastníci pôdy, podnikatelia, v ktorej len podnikatelia (kapitalisti) boli schopní investovať a podnikáť. Preto sa ekonomická teória vo svojej prvej podobe označovala ako politická ekonómia.

Tretou ústrednou témou diela je teória hodnoty a rozdeľovania. Smith sa snažil pri analýze výmeny nájsť vnútornú hodnotu tovaru ako skutočnú, objektívnu, pričom vymedzil niekoľko jej podôb, ktorých podstatou bola nákladová teória. Tá bola charakteristická pre celú klasickú ekonómiu, teda nasledovníkov Smitha, ktorí ju rozvíjali nasledujúcich takmer sto rokov, keďže

nepochopili celkom podstatu vzťahov medzi užitočnosťou, dopytom a cenou. Smith pritom rozlišoval prirodzenú cenu a trhovú cenu, ktorá oscilovala okolo prirodzenej ceny určovanej výrobnými nákladmi.

Podiel výrobných faktorov na tvorbe hodnoty tovaru určoval aj ich podiel na výslednom produkte. Mzda robotníkov sa držala zväčša na existenčnom minime, čo odrážalo nižší dopyt a vyššiu ponuku práce v Smithovej dobe. Do budúcnosti však predpokladal jej rast v súvislosti s rozvojom trhu a deľby práce. Zisk chápal ako náklad kapitálu, jeho nevyhnutnú cenu za akumuláciu kapitálu. Rentu tvoril prebytok ceny nad nákladmi.

Smithove vysvetlenia viacerých kategórií boli diferencované a nie vždy celkom adekvátne, a ďalší vývoj ekonomie ich opravil, doplnil či prekonal. Týkalo sa to aj peňazí, ktoré ako „metalista“ požadoval v plnohodnotnej podobe. Úspory sa menili na investície, teda peniaze chápal hlavne ako obeživo.

Z kritiky merkantilizmu možno vymedziť aj jeho názory na úlohu štátu v ekonomike a spoločnosti. Podľa neho, aj pri vzniku štátu mala úlohu deľba práce v širšom zmysle. Na určitej úrovni produktivity práce v období pastierstva sa sformoval štát, najskôr k ochrane súkromného vlastníctva, ktorý neskôr ovplyvňoval ďalší rozvoj deľby práce, poľnohospodárstva, remesiel a obchodu. Metodologický individualizmus, prirodzený poriadok a charakteristika úlohy a významu slobodného trhu obmedzovali v jeho chápaní aj rozsah štátu (vlády). Činnosť vlády by sa mala zamerať na bezpečnosť krajiny (armáda), spravodlivosť spoločenského systému (súdy) a fungovanie verejných inštitúcií a zdrojov – stavba ciest, kanálov, mostov, ale aj vzdelávacieho systému. Spravodlivosť v Smithovom ponímaní zahŕňala aj ochranu pred veľkými monopolmi a garantovanie trhových pravidiel. V osobitných prípadoch pripúšťal aj štátne zásahy mimo uvedených oblastí, ak „slúžia bezpečnosti štátu“.

Bohatstvo národov je kľúčové a ucelené dielo, ale jeho prvé dielo Teória mravných citov umožňuje lepšie pochopenie jeho myslenia a chápania ekonomiky a spoločnosti. Toto filozofické dielo ovplyvnené najmä stoikmi, Hutchesonom a Humom skúma problematiku spontánneho vývoja pravidiel v ľudskej spoločnosti. Zárodočnou bunkou je sympatia, schopnosť vcítiť sa do pocitov iných prostredníctvom vnútorného nestranného pozorovateľa. Vyvíja sa v mravnom vedomí jednotlivca i ľudstva a v kapitalizme sa sformovala do rešpektu ku všeobecným pravidlám a sebaovládania ako dominantných faktorov spoločenského diania. Pravidlá majú viesť k formovaniu cnostného individua, v ktorom sa integrujú všetky predchádzajúce stupne vývoja mravnosti a ktoré sa vyznačuje tromi hlavnými cnosťami – prezieravosťou, spravodlivosťou a dobročinnosťou. Vrcholom tejto integrácie je sebaovládanie ako podmienka všetkých ostatných cností. Ide vlastne o syntézu kresťanskej etiky lásky a

stoickej etiky sebaovládania, pričom ľudia sú rozdielni a nie všetci dosiahnu najvyšší mravný stupeň.

Vo vzťahu k Bohatstvu národov je Teória mravných citov hlavne vysvetlením obmedzení nášho egoizmu, najmä sebaobmedzenia, ktoré transformuje primitívny egoizmus do rozumného egoizmu hospodárneho človeka. Dobročinní ľudia môžu zmierniť niektoré negatívne dopady fungovania prirodzeného poriadku slobodného trhu. V Bohatstve národov potom vytyčuje aj hranice uplatňovania dobročinnosti, ktorá má byť oddelená od ekonomickej činnosti. Treba zrejme odmietnuť tézu, že Smith zredukoval človeka na „homo oeconomicus“ a akceptovať, že v jeho najhlbšom chápaní kapitalistického systému vlastný záujem predsa len splýva s mravnosťou.

Smith a dnešok

Liberalizmus A. Smitha je predovšetkým výsledkom vedeckého bádania, nie ideológiou, hoci voči panujúcemu merkantilizmu a pozostatkom feudálneho systému plnil aj ideologickú funkciu. Jeho prístup nestráca na vedeckosti ani akceptovaním deistickej koncepcie „Božieho zámeru“ pri definovaní ľudskej prirodzenosti. Jasne podporuje slobodnú individuálnu činnosť každého človeka, ktorá dokáže v rozhodujúcej miere prispieť aj k napĺňaniu spoločenských záujmov.

Jeho myšlienky založili klasickú politickú ekonómiu, ktorá približne jedno storočie ovplyvňovala ekonomické myslenie počas priemyselnej revolúcie. Až v 70. rokoch 19. storočia bola nahradená marginálnymi teóriami. Najmä zásluhou A. Marshalla nová ekonómia akceptovala aj myšlienky klasickej ekonómie – metodologický individualizmus, úloha slobodného trhu – a tak prispela k formovaniu neoklasickej ekonómie, ktorá sa stala, po rozšírení Keynesom o kolektivistickú makroekonómiu v 30. rokoch minulého storočia, základom aj súčasného ekonomického mainstreamu. V ňom sa spája predovšetkým s liberálno-monetaristickou vetvou presadzujúcou efektívnosť slobodného trhu a obmedzovanie intervencií štátu.

Smithove myšlienky v 20. storočí rozvíjali najmä rakúska a chicagska škola (Mises, Hayek, Friedman, Becker a i.), ktoré prispeli aj k prekonávaniu marxizmu a k zmenám v tranzitívnych ekonomikách pri prechode od centrálného plánu k trhu a demokracii od začiatku 90. rokov. Rovnako zohrali dôležitú úlohu aj pri zmenách hospodárskej politiky vo vyspelých krajinách. Problémy povojnovej keynesovskej hospodárskej politiky, ktoré koncom 60. a v 70. rokoch vyústili do stagflácie, pomohla prekonať práve Smithom inšpirovaná monetaristická hospodárska politika, reaganomika v USA, thatcherizmus v Spojenom kráľovstve, ale aj v iných

krajinách, zameraná na podporu deregulačných a privatizačných procesov, trhovej regulácie, znižovanie štátnych intervencií a vyzdvihovanie kapitalistických cností. Jej vplyvom sa v 80. rokoch urýchlili aj technologické zmeny, ktoré boli jedným z motívov zmien v centrálne plánovaných ekonomikách, ale i dnešnej digitalizácie ekonomiky.

Učenie A. Smitha ovplyvnilo tiež čínskych reformátorov koncom 70. rokov minulého storočia, ktorí vytvorili priestor pre rozvoj trhovej ekonomiky, hoci politicky sa nevzdali budovania komunizmu. Hospodárska zaostalosť Číny spolu s trhom potom viedli dlhodobo k bezprecedentne vysokým tempám ekonomického rastu, čím potvrdili nielen robustnosť a silu trhového systému, ale aj úspešnosť Smithových myšlienok. Podobne úspešné inšpirácie sa prejavili v celom rade ďalších, najmä rozvojových krajinách, ktoré od 90. rokov vo svojich reformách rozširovali priestor pre trhovú reguláciu a prispeli k rozvoju svojich ekonomík a znižovaniu chudoby v nich.

Dnešná kritika neoliberalizmu zo strany keynesovskej vetvy mainstreamu, ale hlavne z mediálne-politického sektora obsahuje často aj odmietanie „klasického liberalizmu“ A. Smitha ako „zastaraného“ a do dnešnej doby sa nehodiaceho. Rozsiahly a narastajúci etatizmus po druhej svetovej vojne, hoci čiastočne spomalený v 80. rokoch, vzbudzuje predstavu o jeho samozrejmosti, o prirodzenosti rozsiahleho štátneho vplyvu v dnešnej spoločnosti a jej ekonomike. Súčasné spoločensko-ekonomické problémy – „manažovanie covidu-19“, inflácia, vojna, ktorá je podľa známej Clausewitzovej definície „pokračovaním politiky inými prostriedkami“ – však poukazujú na vážne zlyhania štátu. Ak odmietame Smithov slobodný trh, skúsme zlyhania trhu porovnať len s týmito dnešnými zlyhaniami štátu, resp. politickej moci. Vieme určite, že zlyhania trhu sú vážnejšie ako zlyhania štátu?

Zásadné myšlienky liberalizmu Adama Smitha sú aktuálne aj dnes, len ich treba čítať, poznať a snažiť sa chápať. Nemusíme s nimi, pochopiteľne, súhlasiť, ale minimálne nám poskytujú priestor na diskusiu či polemiku dnes osobitne potrebnú. Pri významnom výročí tristo rokov od jeho narodenia by si aspoň ekonómovia mohli nielen spomenúť na otca-zakladateľa našej „pochmúrnej“ vedy, ale sa aj hlbšie zamyslieť nad jeho učením.

Doc. PhDr. Jozef Horeháj, PhD.¹

Ing. Ivana Kuráková, PhD.

<https://doi.org/10.24040/eas.2023.24.1.182-188>

¹ This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).